

Professionalism of the teacher of higher education institutions includes the following indicators of pedagogical skills: value approach to the design of learning content, interdisciplinary connections and practical significance of each theme; periodic updating of lecture courses and introduction of amendments and additions to the course work, practical tasks; the ability to interest the students, the need for constant search of new information on specific issues; development of special courses, especially for the optional intelligent choice; mapping of material at the lesson with the perspective plan of material study in the whole issue; anticipating possible deviations from the lesson plan and its reorientation in a situation; the ability to define the limits and conditions for the use of educational information, the appropriateness of other options, demonstration applied to each topic and, accordingly, the direction of cognitive activity of students; writing training manuals for some sections of the course or the whole course for which there is a deficiency or absence of the textbooks.

Key words: professionalism, teacher, higher educational establishment, level of professionalism, teacher of higher educational establishment, evaluation, planning, prognostication.

УДК [159.964.2 +1]:167/168

А. В. Вертель

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПСИХОАНАЛІТИЧНА ТРАДИЦІЯ ТА ПЕДАГОГІКА: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена актуальній і малодослідженій темі. У роботі проаналізовано роль психоаналітичної парадигми в осмисленні взаємодії психоаналізу й педагогіки в ретроспективному й перспективному планах. Розробка методології дослідження даної проблеми в контексті психоаналізу викликана тим, що традиційні наукові й філософські підходи демонструють недостатню ефективність, оскільки не в змозі адекватно пояснити даної взаємодії. Обґрунтовано важливість подальшого критичного філософського-психологічного дослідження проблеми взаємодії психоаналізу й педагогіки.

Ключові слова: педагогіка, виховання, свідомість, несвідоме, психоаналіз, невроз, наука, культура.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження визначається декількома позиціями: важливістю критичного дослідження проблеми взаємодії та взаємопроникнення психоаналізу й педагогіки; необхідністю адекватного залучення психоаналітичних ідей у загальну картину психологічних і педагогічних уявлень про людську природу; зростаючим інтересом до психоаналітичної педагогіки в сучасному суспільстві.

Сучасна педагогіка вимагає уважного й детального дослідження можливостей психоаналітичних теорій. Незважаючи на неодноразові спроби проаналізувати спадок психоаналізу, досі залишається актуальним питання глибокої рефлексії над проблемою взаємодії психоаналізу й педагогіки. Важливість критичного філософсько-психологічного дослідження цієї проблеми вимагає нового осмислення.

Аналіз актуальних досліджень. Становлення психоаналітичної парадигми й епістемологічні функції психоаналізу обговорюються в працях М. Вайсфельда, А. В. Вертеля, О. М. Буткевича, А. Т. Бочорішвілі, В. М. Лейбіна та ін. Методологічні аспекти психоаналізу аналізувалися в працях В. П. Зінченка, М. К. Мамардашвілі, В. О. Подороги, А. Є. Шрозії. На жаль, проблематика, яка пов'язана з психоаналітичною педагогікою залишається недостатньо розробленою.

Мета статті – визначити можливості взаємозв'язку, взаємопроникнення та взаємодоповнення психоаналізу й педагогіки.

Методи дослідження. У дослідженні були використані методи дисциплінарного, міждисциплінарного, загальнонаукового та філософського рівнів. Методологічною основою дослідження є системний міждисциплінарний підхід, що дозволяє використовувати теоретичні положення філософії та психології.

У дослідженні при використанні певних текстів ми послуговуємося загальнонауковими методами: аналізом та синтезом, індукцією, дедукцією та аналогією, абстрагуванням, узагальненням, ідеалізацією, формалізацією.

Дуже важливим у дослідженні було використання таких методів: аналітичного (для огляду філософсько-педагогічного та історико-філософського матеріалу); порівняльно-історичного (надає можливість зіставити положення класичного психоаналізу та взаємозв'язок із педагогікою; системного (можливість здійснення комплексного аналізу феномену взаємодії психоаналізу й педагогіки в цілому, її невід'ємних складових, принципів і механізму їх взаємодії, зокрема);

Виклад основного матеріалу. Фрейдівський психоаналіз виявився каменем спотикання, яким випробовувалися на міцність інші, далекі від основної його проблематики, концепції, сходилися списи посередніх і досить серйозних полемістів, на якому споруджувалися нові наукові теорії з неодмінною вівіскою «нео» або «пост». Зараз уже очевидно, що З. Фрейд був однією з тих масштабних фігур, якими створювався контекст ХХ століття.

Численні судження різних авторів щодо психоаналізу свідчать про наявність різнопланових, іноді полярних точок зору на сутність фрейдівського вчення. Ураховуючи зростаючий інтерес до психоаналізу в сучасному суспільстві, є можливість звернутися до спадщини З. Фрейда і його послідовників і зосередити увагу на співвідношенні між психоаналізом і педагогікою.

У 1927 році в Штутгарті вийшов із друку «Журнал психоаналітичної Педагогіки» (роком пізніше він переселився до Відня), назва якого й визначила термін психоаналітичної педагогіки. Моментом зародження цього напрямку науки офіційно визнано опублікування З. Фрейдом у 1909 році програмної праці: «Аналіз фобії п'ятирічного хлопчика». Більш того, у 30-і роки ХХ ст. на педагогічному факультеті Віденського психоаналітичного інституту готували вихователів для дитячих садків.

Уже перші психоаналітики вважали застосування психоаналізу на педагогічній ниві вельми спокусливою ідеєю. Сам З. Фрейд не раз називав психоаналітичну терапію «перевихованням» або виправленням помилок виховання. У 1933 році засновник психоаналізу констатував, що надзвичайно важливо використання психоаналітичного методу в педагогіці. Майбутнє цього напрямку він вбачав в ідеях дитячого психоаналізу, що пов'язаний з ім'ям його дочки Анни Фрейд, для якої ця робота стала сенсом життя та професійним завданням, що здатне ліквідувати, таким чином, його упущення.

Безсумнівно, що розвиток дитячого психоаналізу спирається на відкриття, зроблені З. Фрейдом. Коли представники психоаналітичної традиції при лікуванні дорослого невротика досліджували детермінованість його симптомів, то постійно зверталися до його раннього дитинства. Знання більш пізньої етіології було недостатньо ні для розуміння, ні для терапевтичного впливу. Так, З. Фрейд був змушений познайомитися з психічними особливостями дитячого віку й дізнався про ті закономірності, які можна встановити лише не інакше, як завдяки аналізу. Ці закономірності змогли внести уточнення в загально визнані уявлення про дитинство.

Підтвердженням цього є фундаментальне поняття, введене З. Фрейдом, а саме – «Едипів комплекс». Це універсальний несвідомий еротичний потяг до одного з батьків протилежної статі. Назва «Едипів комплекс» пов'язана з коментарем З. Фрейдом давньогрецького міфу про царя Едипа. В однойменній трагедії Софокла цар Фів Едип, проти своєї волі й не знаючи того, вбиває свого батька, одружується на матері та стає батьком дітей, які в той самий час є його братами по материнській лінії. За твердженням З. Фрейда, основа структурування особистості й сама особистість людини формується залежно від переживання «Едипового комплексу». Ним же, згідно з З. Фрейдом, значною мірою визначається формування бажань і пізніша поведінка дорослої людини. Зокрема, наприклад, у зрілому віці людини він робить значний вплив на вибір сексуальних партнерів, який здійснюється за образом і подобою одного з батьків. Важливим моментом у теорії психоаналізу є те, що З. Фрейд рішуче наполягав на тому, що визнання чи невизнання «Едипового комплексу» є паролем, за яким можна відрізнити прихильників психоаналізу від його супротивників [1, 758–759].

Як відомо, сам З. Фрейд не проводив психоаналіз маленького Ганса [7]. Аналіз фобії п'ятирічного хлопчика став відомий як «Випадок маленького Ганса» (1907–1908), який описує психоаналіз фобій і страхів. Хлопчик боявся укусу білого коня, який З. Фрейд інтерпретував як образ батька Ганса. Що характерно, З. Фрейд лікував хлопчика не особисто, а опосередковано, через спілкування з батьком. З. Фрейд використовував свого роду гру в запитання й відповіді, що стала згодом класичним методом у дитячій психіатрії. Будучи першим випадком застосування психоаналітичної техніки до дитячого

неврозу, історія «маленького Ганса» досі є класичною працею в цій області. При лікуванні З. Фрейд та батько дитини працювали з матеріалом, який продукувала дитина в процесі спонтанної гри.

У З. Фрейда знаходимо: «Якщо осмислити поставлені перед вихователем важкі завдання: дізнатися про конституційну своєрідність дитини, за найменшими ознаками розпізнати, що відбувається в її ще не сформованому душевному житті, висловити їй потрібною мірою любов і зберегти дієвість авторитету, то скажеш собі: єдиною доцільною підготовкою до професії вихователя (педагога – А. В.) є ґрунтовне психоаналітичне навчання [6, 394]. З. Фрейд робить остаточний висновок про те, що аналіз учителів і вихователів – більш дієвий профілактичний засіб, ніж аналіз самих дітей, а найголовніше, що при його проведенні виникає менше труднощів.

З. Фрейд констатує, що сучасне (кінець XIX – початок XX століття) виховання може значною мірою перешкоджати, так само як і сприяти прояву схильності, яка належить до числа факторів захворювання. Але поки не зрозуміло, що саме треба забороняти та як потрібно заохочувати в ході виховання [7, 140–141].

Убога педагогіка дев'ятнадцятого століття штучним і протиприродним чином перегороджує йому (З. Фрейду – А. В.) доступи до всякої щирості. Ніхто не говорить вільно в його (З. Фрейда – А. В.) присутності й таким чином не звільняє його від метафізики [8, 305]. Так формується величезна армія спостерігачів, одягнених у форму вчителів, вихователів, пасторів, цензорів і гувернанток. На думку С. Цвейга, в першу чергу педагогіка, а за нею історія релігій, міфологія, поезія та всі галузі мистецтва зобов'язані своїм збагаченням З. Фрейду [8, 398–399]. Отже, лікування, проведене З. Фрейдом, стало початком не тільки дитячого психоаналізу, але й психоаналітичної педагогіки, якою згодом займалися М. Балінт, М. Бонапарт, М. Кляйн, Г. Фігдор, А. Фрейд.

Піонери психоаналітичної педагогіки ставили перед собою досить складне завдання, а саме: вони вважали принципово можливою загальну профілактику неврозів. Психоаналітична педагогіка поступово набувала соціально-психологічної компетентності: завдяки виробленим нею критичним зауваженням безліч на той час травмуючих виховних теорій і стилів були, зрештою, офіційно визнані факторами невротичного розвитку. До принципів психоаналітичної педагогіки А. Фрейд відносила: 1. Не використовувати свій авторитет у взаєминах з дитиною, щоб унеможливити фактор навіювання. 2. Не проводити жодних дій, які можуть дати волю інстинктивним спонуканням. 3. Надати мінімальний вплив на зовнішнє життя дитини, незначно змінюючи її оточення, і тільки за необхідності усувати шкідливий і травмуючий вплив із зовні [4, 97]. Вона вказувала на те, що в дитини можливо добитись абсолютно інших змін характеру, ніж у дорослого. Дитині, яка під впливом свого неврозу пішла

шляхом аномального розвитку характеру, потрібно подолати лише короткий шлях, щоб знову повернутися до своєї істинної сутності [5].

Однак, незважаючи на цінність вище викладених досягнень, ці потуги зазнали фіаско щодо свого головного завдання: так і не вдалося достатньою мірою змінити виховну реальність і зробити можливим уникнення подальшого невротичного розвитку дітей. Більш того, врешті-решт стало зрозумілим, що мета профілактики неврозів не дозволяє себе реалізувати не тільки в громадських масштабах, але навіть в окремих випадках. У 1929 році А. Фрейд зазначила, що пройде ще чимало часу, поки вдасться знайти теоретичні побудови та практичні рецепти, які можна буде рекомендувати для загального застосування.

Визнаним авторитетом сучасної психоаналітичної педагогіки вважається Гельмут Фігдор. Сфера його теоретичних і практичних розвідок свідчить про ступень проникнення психоаналізу в освіту. Насамперед – це психоаналітичні проблеми дошкільного виховання та особливості педагогічної роботи в дошкільному навчальному закладі; спеціальна й лікувальна психоаналітична педагогіка; психоаналітична педагогіка в роботі з «важкими» підлітками; надання допомоги умовно засудженим неповнолітнім; психоаналіз розлучених батьків, психолого-педагогічна консультація та підготовка вихователів і вчителів.

Г. Фігдор вважає, що вчитель може використовувати в педагогічній діяльності психоаналітичні знання про специфіку психіки дитини. Однак він вважає, що не треба переоцінювати можливостей учителя в їх використанні, оскільки психоаналіз передбачає відповідну практику. Є і ще одна складність у використанні психоаналітичних схем і сценаріїв у вихованні: вчителі у своїй роботі постійно демонструють емоції та почуття (іноді несвідомо), у яких відому роль відіграють їх власні страхи. І часто саме ці особисті переживання ускладнюють розуміння ними дитини й не дають можливості діяти правильно [3].

При цьому вчитель має справу не тільки з психічними проблемами дітей і зі своєю власною схильністю до перенесень, він також знаходиться в точці перетину досить суперечливих вимог, висунутих лікарями, терапевтами, батьками до педагогічного процесу. Конфлікти в навчально-виховному процесі виникають і з тієї причини, що вчитель зазвичай працює не з окремими дітьми, а з цілою групою вихованців.

Фундаментальний вектор психоаналітико-педагогічних досліджень Г. Фігдор визначає не як про профілактику неврозів, а як «турботу про кроки розвитку дитини», що утворюють такі психічні структури, які зменшують небезпеку майбутнього невротичного розладу. Г. Фігдор пише: «Якщо аналітичні інтереси пізнання виявляться спрямованими не тільки на дитину, але також піддадуться спостереженню проблеми персон, які оточують дитину, їх позиція, зразки поведінки та інші життєві обставини, то

це дозволить простежити взаємозв'язок між дитячими переживаннями й переробкою кризи, з одного боку, і зовнішніми обставинами, з іншого. Хоча цей взаємозв'язок не однозначний, проте можливо побудувати припущення, за яких «зовнішніх» обставин, якого роду переживання та якого виду переробка виявляться більш імовірними для дитини, а також які душевні процеси будуть викликані до життя та які пригнічені» [2, 10].

Центральним напрямом у досягненні цієї мети повинна виступити організація психоаналітико-педагогічних виховних консультацій для педагогів і батьків. Представники психоаналітичної педагогіки покликані зробити домінуючими певні засоби комунікації батьків (вихователів) та своїх дітей – радість, цікавість, повагу й толерантність. Ця позиція може значно полегшити їм розуміння своїх дітей і бути педагогічно компетентними у взаєминах з ними.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Психоаналіз взагалі та психоаналітичні дослідження зокрема, вийшли за межі суто сцієнтистської (наукової та терапевтичної) визначеності в царину власне педагогіки та культурології. Психоаналітичні концепції активно впливають на різні напрями сучасної філософії та науки, виявляючись центром тяжіння різних світоглядних орієнтацій, незалежно від того, наскільки гостро і принципово вони критикують окремі психоаналітичні положення й концепції або навпаки, некритично запозичують основоположні ідеї психоаналізу.

Уже на початку становлення теорії психоаналізу виникає завдання перетворити несвідоме на свідомість і шляхом такої трансформації перевести людину до стану нового, свідомого досвіду. Згодом осмислення цієї проблематики стимулює сучасну психологію вийти за межі суто науково-теоретичних конотацій у царину психоаналітичної педагогіки і, ширше, сучасної культури. Можливості та перспективи застосування психоаналізу в освітній практиці, на наш погляд, пов'язані з організацією психоаналітично-орієнтованих педагогічних консультацій, тобто ці можливості обмежені рамками діяльності психологічної служби освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новейший философский словарь. Постмодернизм / [глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – Мн. : Современный литератор, 2007. – 816 с.
2. Фигдор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой (психоаналитическое исследование) / Гельмут Фигдор ; [пер. с нем. Д. Видра]. – М. : Наука, 1995. – 376 с.
3. Фигдор Г. Психоаналитическая педагогика / Гельмут Фигдор ; [пер. с нем. Д. Видра]. – М. : Издательство Института Психотерапии, 2000. – 288 с.
4. Фрейд А. Норма и патология детского развития / Анна Фрейд // Введение в детский психоанализ. – Мн. : ООО «Попурри», 2004. – С. 73–309.
5. Фрейд А. Эго и механизмы психологической защиты / Анна Фрейд ; [пер. с нем. А. Анваера]. – М. : АСТ : Астрель, 2008. – 160 с. – (Philosophy).
6. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / Зигмунд Фрейд ; [пер. с нем. Г. В. Барышниковой]. – М. : Наука, 1989. – 456 с. – (Серия «Классики науки»).

7. Фрейд З. Фобические расстройства. Маленький Ганс. Дора / Зигмунд Фрейд // Собр. соч. в 26 т. – Санкт-Петербург : Восточно-европейский институт психоанализа, 2012. – Т. 5. – 370 с.

8. Цвейг С. Зигмунд Фрейд / Стефан Цвейг // Влечение и их судьба. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – С. 298–373. – (Серия Антология мудрости).

РЕЗЮМЕ

Вертель А. В. Психоаналитическая традиция и педагогика: философско-психологический анализ.

Статья посвящена актуальной и малоизученной теме. В работе исследована роль классического психоанализа в осмыслении взаимодействия психоанализа и педагогики в ретроспективном и перспективном плане. Разработка методологии исследования данной проблемы в контексте психоанализа вызваны тем, что традиционные психологические и философские подходы демонстрируют недостаточную эффективность, так как не в состоянии адекватно объяснить данное взаимодействие. Показана необходимость дальнейшего критического философско-психологического исследования проблемы взаимодействия психоанализа и педагогики.

Ключевые слова: педагогика, воспитание, сознание, бессознательное, психоанализ, невроз, наука, культура.

SUMMARY

Vertel A. The psychoanalytic tradition and pedagogy: philosophical and psychological analysis.

The article is devoted to the actual and little-studied topic. The role of the psychoanalytic paradigm in understanding the interaction between psychoanalysis and pedagogy in retrospective and future plans are studied in the work. The relevance of the research topic is determined by several positions: the importance of critical research problems of interaction and interpenetration of psychoanalysis and pedagogy; the need for adequate inclusion of psychoanalytic ideas in the overall picture of psychological and pedagogical conceptions of human nature; increasing interest in psychoanalysis in today's society.

Modern pedagogics requires attentive and detailed research of possibilities of psychoanalytic theories. In spite of the repeated attempts to analyse the inheritance of psychoanalysis, now it is still a topical issue of deep philosophical reflection on the problem of cooperation of psychoanalysis and pedagogics. The importance of critical philosophical and psychological research of this problem requires a new comprehension.

Development of methodology of research of this problem in the context of psychoanalysis is caused by such traditional scientific and philosophical approaches that demonstrate insufficient efficiency today, because unable adequately to explain this cooperation. The importance of further critical philosophical research of problem of pedagogics and psychoanalytic tradition and necessity of the adequate inclusion of psychoanalytic ideas in the overall picture of ideas about modern pedagogics are founded. The necessity of a new reading of psychoanalytic pedagogy, which synthesizes in itself as the power of modern scientific and philosophical concepts, points to a new paradigm on post-non-classical stage of scientific development.

It is concluded that psychoanalysis in general and psychoanalytical studies in particular, beyond the purely scientific and therapeutic certainty in the field of the actual pedagogy and cultural studies. The psychoanalytic concept affects various areas of modern philosophy and science, they find themselves the center of attraction of various ideological orientations, no matter how badly and fundamentally they criticize individual psychoanalytic terms and concepts or, conversely, uncritically borrowed the fundamental ideas of psychoanalysis.

Key words: *pedagogy, education, consciousness, unconscious, psychoanalysis, neurosis, science, culture.*